

Smysl obrazového a zejména filmového či televizního ztvárnění biblických příběhů

Ladislav Hejdánek

♦ článek, česky, vznik: 3. 7. 1997 ♦ poznámka: text pro Martina C. Putnu, viz poznámka autora: „M. C. Putnovi odevzdáno cestou do Prahy (s Láďou Červinkou a Janou) v Zalužanech (spolu s disketou OC)“

♦ article, Czech, origin: 3. 7. 1997

Smysl obrazového a zejména filového či televizního ztvárnění biblických příběhů [1997]

Námítky proti filmovému resp. televiznímu zpracování biblických příběhů a situací mohou být motivovány jednak stejně jako námítky proti každému takovému zpracování literárních děl, anebo trvají na „náboženské výlučnosti“ (posvátnosti) biblických textů a zejména příslušných témat. Povšimněme si nejprve oné generalizace, s níž je zpochybňována a odmítána každá metamorfóza slovesného uměleckého díla do podoby buď výtvarné (obraz, socha), nebo dramatické (divadlo, film, televize), eventuálně hudební (či kombinace, jako je opera, muzikál apod.). Zkušenost nám říká, že některé takové pokusy mají bezpochyby vysloveně odstrašující povahu, zatímco jiné jsou snesitelné, ba některé dokonce vynikající. Obecně lze připustit, že takové vynikající „přepisy“ jsou možné, a zároveň lze mít za to, že jsou vynikající jen za tu cenu, že představují vlastně nové umělecké dílo. Nic autora přepisu neváže ani morálně, ani právně, aby usiloval o kongruenci, kompatibilitu či rezonanci s původním literárním dílem. Po mém soudu tu vůbec nelze považovat za obecně platné, že by se takové pokusy neměly konat. Rozhodující je vždy kvalita výsledku, a tu nelze měřit podle literárního originálu, nýbrž jen jako něco samostatného. Jistě jsou některá literární díla pro takový „přepis“ vhodnější a jiná zase méně vhodná. Literární a zejména slovní humor např. takový přepis prostě nesnáší, ale stejně tak je nesnadné a někdy snad i nemožné slovně vyjádřit humor situační.

Tam, kde jde o to, čtenáře soustředit nikoliv na text, nýbrž na situaci v její skutečnosti, stává se sám text čímsi druhotným a pomocným. Je-li zásadně nejen možné, ale přípustné a legitimní několikrát literární zpracování téhož tématu či sujetu, není možno považovat za nepřipustné zpracování výtvarné nebo divadelní, filmové či televizní. Rozhodující tu musí být posouzení, zda to či ono dílo, ten či onen typ zpracování věrněji zpřítomnil ono téma či onu skutečnost, o které vposledu jde. V jistém pokusu o přiblížení lze říci, že tu jde o podobný rozdíl, jaký je mezi zoologickým popisem (a výzkumem) nějakého zvířete či zvířecího druhu a mezi geometrickým vymezením a zkoumáním povahy rovinného obrazce nebo vícedimenzionálního (prostorového) útvaru. Geometrický útvar musíme přesně konstruovat a potom zásady oné konstrukce respektovat. Naproti tomu zvíře musíme dlouhodobě pozorovat (a většinou kontrolovat na mnoho exemplářích), a vždycky musíme být připraveni na skutečnost, že nejen zvíře jako jednotlivce, ale také jako druh a rod atd. se vyznačuje odchylkami, že prochází proměnami (byť i dlouhodobými) apod. Dokážeme-li (takřka „geometricky“) definovat taxonomickou jednotku, neznamená to ještě, že vyjadřujeme skutečně všechno relevantní pro skutečný druh nebo rod nebo že naopak za druhově relevantní nepovažujeme pouhou marginální variabilitu.

Je ovšem též možné zdůvodňovat odmítání neliterárního zpracování literárního textu pouze jeho údajnou „posvátností“, „sakralitou“, eventuálně „tajemstvím“, jež obsahuje nebo k němuž poukazuje. To může být uplatňováno zejména v případě svrchovaných témat křesťanských (jako je zejména život Ježíšův, ale v druhé řadě vlastně všechny hlavní příběhy biblické, pokud mají zvláštní závažnost pro křesťanství resp. pro chápání evangelia). Zde lze ovšem právem a účinně oponovat zdůrazněním stěžejní křesťanské myšlenky inkarnace. „Radostná zvěst“ není žádnou obdobou románu, obsahujícího navíc mravní naučení, nýbrž je to zpráva o tom, co světodějněho se stalo v určitou dobu a za určitých historických podmínek v Palestině přibližně před dvěma tisíci lety. A protože to, co máme v podobě bible před sebou, jsou jen v knihu svázané stránky potištěného papíru, záleží v každém případě na čtenáři, aby si dal dost práce s přečtením a porozuměním textu, tj. aby si náležitě uvědomoval to, k čemu ho přečtený text vede, co mu nabízí a především k čemu ho vyzývá (a k tomu potřebuje náležitě theologické poučení). Zatímco umělecké dílo chce čtenáře nebo diváka či posluchače oslovovat zároveň mnoha způsoby a dopřát mu svobodu, aby čtené, viděné nebo slyšené sám dotvářel právě v tom nejpodstatnějším, zatímco sám tištěný nebo reprodukováný artefakt mu poskytuje jen stejné (vlastně jen podobné, protože i to záleží na vnímajícím jedinci a jeho tvořivé schopnosti) okolnosti, stejné kulisy, tedy něco, co může v setkání s uměleckým dílem samým hrát jen druhořadou úlohu, evangelijní text se zaměřuje na skutečnost, jejichž historicita není druhořadá, nýbrž naopak prvořadá. Apoštol Pavel má za to, že naše (křesťanská) víra je marná, jestliže Ježíš nevstal z mrtvých (1 Kor. 15,17). Mně se naopak zdá, že spoléhání na Ježíše jako „Pomazaného“ (tj.

Mesiáše čili Krista) je marné (a není tedy opravdovou vírou=pravdou), jestliže Ježíš byl jiný, než jak si ho představujeme (resp. jak si ho představují vůbec křesťané). To znamená, že vposledu rozhodující nejsou evangelijní (jakož i vůbec biblické) texty, nýbrž skutečný život a působení Ježíše Nazaretského v Palestině ony tři rozhodující roky, kdy veřejně působil (a o tom zajisté víme právě z evangelií). Jakmile se nám sám text stane čímsi posvátným a tedy důležitějším než to, co sám dosvědčuje, spoléháme vlastně na text a ne na to, na co text jen poukazuje. To sice může na první pohled vypadat jako úsilí o autenticitu, ale ve skutečnosti to nechává na čtenáři (event. posluchači, pokud se s evangelijními texty setkává jen v kostele), aby si vše domýšlel a představoval sám.

Smysl skutečnosti, že v kánonu máme hned čtyři evangelia, vidím v úsilí o pluralitu, umožňující a zakládající plastičnost vidění toho, co není jejich „obsahem“, nýbrž k čemu jejich obsah poukazuje (a to je Ježíš sám a především jeho veřejné působení v Palestině). Je známo, že vedle kanonizovaných evangelií (a jiných textů) máme texty deuterokanonické a apokryfní (a ještě mnohem více se jich ani nedochovalo). Nevím, proč by pokusy jak o nové literární, ale také výtvarné a filmové či televizní zpracování měly být ostrakizovány. Platí-li, že víra přemáhá svět, pak přece nutně také platí, že opravdová víra může přemoci i všechna nebezpečí s tím spojená. Žádné takové zpracování nechceme přece kanonizovat, ale budeme je vždy měřit jednak tím, co už kanonizováno bylo, zejména však tím, o čem kanonizované texty svědčí. (Ostatně po celý středověk bylo umělecké, zejména pak výtvarné, malířské a sochařské zpracování biblických příběhů, situací a osobností neodlučnou součástí celé kultury. To by samo o sobě jistě nemohlo sloužit jako jednoznačný argument, ale je třeba to mít alespoň na paměti. Něco jiného je ovšem krajně pochybné ztvárnění samotného Boha, ale to už je jiná záležitost.)

To je třeba zdůrazňovat zejména tam, kde je literární (např. v našem případě biblický) text považován za směrodatný pro teoretické (v našem případě theologické, tedy třeba christologické) konstrukce. Takové konstrukce nepochybně nelze „ilustrovat“, a to nejenom filmově či televizně, ale ani literárně. Jejich smysl spočívá v myšlenkovém upřesnění něčeho, co samo není pouhou myšlenkou, ale co je skutečností, na které všechno záleží. Filmové či televizní zpracování se pak může stát jen novou formou podobenství (jž je ostatně i sám text).

[Následující poznámky autora byly součástí původního dokumentu:]

M. C. Putnovi odevzdáno cestou do Prahy (s Láďou Červinkou a Janou) v Zalužanech (spolu s disketou OC).

přece hrozí zásadní nepochopení, budeme-li rozumět evangeliím jako narativní ilustraci nevyslovených, neformulovaných christologických tezí.

(Pro Martina C. Putnu.)

A pak je tu ještě ona první možnost, totiž námitky proti filmovému nebo televiznímu zpracování literárního díla obecně. Jak jsem už naznačil, evangelia nejsou v pravém smyslu literárními díly, nýbrž pokusem o plnou soustředěnost na osobu a působení Ježíše Nazaretského. Je ovšem třeba vzít jako fakt, že někteří lidé to prostě neuznají. Pak nutně odpadá otázka oné „posvátnosti“ textu nebo tématu, takže se můžeme plně soustředit jen na svrchu zmíněný problém filmového či televizního ztvárnění nějakého příběhu vůbec.